ISSN 2591-1201 LETNIK 4 • 2020 • ŠTEVILKA 1 IN 2

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik
Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva
Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik
dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor
ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov
www.scnr.si

Leto izida: 2020

Redakcija te številke je bila zaključena 2. 11. 2020.

Lektoriranje in prevod povzetkov
Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom
Inštitut Karantanija

Tisk
Nonparel, d. o. o.

Naklada
300 izvodov

Cena te številke
15 €

issn 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 4 • 2020 • ŠTEVILKI 1 IN 2

VSEBINA

Uvodnik

Tamara Griesser Pečar
Koroški plebiscit – ob stoletnici
7

Razprave

Aleš Šafarič
Telesnovzgojna organizacija Orel po 1. svetovni vojni
21

Marica Karakaš Obradov
Doseljavanje Slovenaca u NDH s posebnom osvrtom na područje Korduna i Banovine
67

Damjan Hančič
Revolucija v okupirani Ljubljani v letih 1941 in 1942: žrtvoslovni prikaz njenih posledic
91

Mirjam Dujo Jurjevčič
Biti partizan, vaški stražar ali domobranec
119

Jelka Piškurić
»Sistem socialistične demokracije in razvoja socialističnega gospodarstva stremi za tem, da se formirajo gospodarsko močne občine«
155

David Petelin
Od več ljubljanskih do enotne mestne občine
177

Aleš Maver
Rim 45 pr. Kr., Milan 395 po Kr., Metlika 1999 po Kr.: Neprijetnost in nujnost spomina na državljansko vojno
217

Predstavitev zgodovinskih virov

Ivo Jevnikar
Ob spominih Francija Heinriharja o bojih za severno mejo
241

In memoriam

Renato Podbersič ml.
Pavle Borštnik
267

Recenzije

Mateja Čoh Kladnik
Leon Štukelj in Tovarišija
277

Tomaž Kladnik
Slovenski razkol
281

Renato Podbersič st.
Z udarno pestjo
287

R a z p r a v e

Prejeto: 24. 4. 2020
1.01 izvirni znanstveni članek

Mirjam Dujo Jurjevčič[1]

Biti partizan, vaški stražar ali domobranec

Izvleček

V prispevku so predstavljeni nekateri motivi, ki so bili povod, da so se posamezniki med drugo svetovno vojno pridružili ali vaškim stražam, partizanskim ali domobranskim enotam. Seveda dopuščamo, da obstajajo še drugi vzroki. Omejujemo se le na zbrana pričevanja in druge vire, ki so vezani na območje južne Notranjske, to je na območje medvojnih šestih občin Begunje, Bloke, Cerknica, Rakek, Stari trg, Sv. Vid oziroma današnjih občin Bloke, Cerknica in Loška dolina.

KLJUČNE BESEDE: *druga svetovna vojna, južna Notranjska, mobilizacija, partizani, vaški stražarji, domobranci*

1 Mirjam Dujo Jurjevčič, asistentka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, mirjam.jurjevcic@scnr.si. Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Abstract

The article presents some motives that caused individuals during the Second World War to join either Village Guards, Partisan units, or Home Guard units. Of course, we recognise that there were also other reasons for this. We focus only on collected testimonies and other sources connected to the area of the southern Notranjska region, i.e. the six wartime municipalities of Begunje, Bloke, Cerknica, Rakek, Stari trg and Sv. Vid, which are today the municipalities of Bloke, Cerknica and Loška dolina.

KEY WORDS: *Second World War, southern Notranjska region, mobilisation, Partisans, Village Guards, Home Guards*

Uvod

Druga svetovna vojna na slovenskih tleh je pomenila, da so slovensko ozemlje okupirale tuje države, kar je sprožilo obrambno vojno. A hkrati je ob tem dogajanju potekala tudi državljanska vojna, v kateri je bila na eni strani revolucionarna stran, katere cilj je bila sprememba družbene ureditve, in na drugi protirevolucionarna stran, ki se je temu uprla. V nadaljevanju bomo, s primeri iz pričevanj[2] in drugih virov predstavili nekaj različnih dejavnikov oziroma motivov, ki so vplivali na to, da so se posamezniki vključili v eno ali drugo vojaško formacijo med drugo svetovno vojno na območju južne Notranjske.

Območje južne Notranjske je bilo pred drugo svetovno vojno upravno razdeljeno na šest občin – Begunje pri Cerknici, Bloke, Cerknica, Rakek, Stari trg in Sv. Vid,[3] ki so spadale pod Okraj Logatec. V obdobju med obema vojnama je na tem območju prevladovalo kmečko prebivalstvo, ki je imelo v posesti manjše kmetije. Le nekateri so se ob tem preživljali tudi z gostinstvom, s trgovino ali prevozništvom. Delež delavcev je bil majhen. V glavnem so delali na žagah, v prevozništvu in gozdovih. Z vzpostavitvijo rapalske meje[4] je območje na jugozahodnem ter zahodnem delu postalo obmejno in so se ljudje začeli ukvarjati s tihotapstvom. Na drugo stran meje so

2 Nekateri odlomki iz pričevanj so zapisani na podlagi posnetkov ali zapisov pričevanj, ki jih hrani Študijski center za narodno spravo, SCNR (Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj), in so zaradi lažjega branja delno prirejeni.

3 Danes spadajo Begunje pri Cerknici, Sv. Vid in Rakek k Občini Cerknica. V nadaljevanju pojem južna Notranjska rabimo za celotno območje vseh šestih predvojnih občin.

4 Z Rapalsko mirovno pogodbo, ki sta jo 12. novembra 1920 v Rapallu podpisali Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev ter Kraljevina Italija, je bila določena meja med državama. V pogajalski skupini Kraljevine SHS ni bilo slovenskega predstavnika.

tihotapili živali, tobak, mast, nazaj pa so prinašali sladkor, kavo in denar.[5] Zaradi revščine in boljšega zaslužka so se ljudje tudi množično izseljevali, največ v Francijo in Ameriko.[6]

V obdobju med obema vojnama sta politični prostor obvladovala katoliški in liberalni tabor. Po prvi svetovni vojni pa se je pojavil tudi močan vpliv boljševistične revolucije iz Rusije.[7] Začetki komunističnega gibanja na obravnavanem območju segajo že v leto 1920, ko so 17. oktobra 1920 v Novi vasi na Blokah in v Ložu v Loški dolini organizirali predvolilni shod komunistične stranke.[8] Zakon o zaščiti države, sprejet avgusta 1921, je prepovedal delovanje komunistične stranke in s tem se je njeno delovanje pomaknilo v ilegalo. Svoje ideje so razširjali v raznih društvih. Glede na to, da je bila komunistična stranka prepovedana, so se tako komunisti ob volitvah povezali z nekaterimi strankami in gibanji.[9]

5 Stane Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, Gradivo Komisije za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti Občine Cerknica*, samozaložba, Grosuplje 1996 (dalje Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*), str. 9, 12; Matija Škerbec, *Rdeča zver, pijana krvi*, Ameriška domovina, Cleveland 1950 (dalje Škerbec, *Rdeča zver, pijana krvi*), str. 18.

6 Jože Tekavec, *Dnevi preizkušnje, Spomini 1941–1945*, Občinski Odbor ZZB NOV Velenje, Mladinska knjiga, Ljubljana 1977 (dalje Tekavec, *Dnevi preizkušnje*), str. 10; Škerbec, *Rdeča zver, pijana krvi*, str. 17.

7 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 18.

8 »Iz komunistične Slovenije«, *Rdeči prapor*, 30. 10. 1920, letnik 15, št. 44, str. 3; Lojze Mlakar, »Komunistična organizacija in volitve v Loški dolini 1920/21« v: *Notranjski listi I*, ur. Anton Avsec, Lojze Mlakar, Janez Šumrada, Epid-Paralele, Ljubljana 1977 (dalje Mlakar, »Komunistična organizacija in volitve v Loški dolini 1920/21«), str. 105.

9 Vodstvo kmečko-delavskega gibanja v Loški dolini so sestavljali: kmet Janez Hribar, obrtnik Franc Strle - Nino in delavci Feliks Razdrih, Matevž Hace, Franc Plos, Franc Levec in Janez Korošec, vsi komunistično usmerjeni in člani KPS. Glejte Anton Avsec, »Gospodarske in politične razmere v Loški dolini med obema vojnama«, v: *Notranjski*

Na politično orientacijo posameznika sta prav tako vplivali njegovo delovanje ter članstvo v društvih in organizacijah. Kmečki živelj je bil močno povezan z vero in s Katoliško cerkvijo ter se je združeval v prosvetnih društvih, kot so bili Orli in pozneje nastala Fantovski odsek in Dekliški krožek, ter v verskih organizacijah, kot sta bili Marijina družba in Katoliška akcija. Na drugi strani so se predvsem delavci, obrtniki in tudi nekateri kmetje združevali v liberalnejših organizacijah, društvih, kot so Sokoli ter Društvo kmečkih fantov in deklet.

Vloga Cerkve v vsakdanjem življenju ljudi je bila pomembna še vse do začetka druge svetovne vojne. Komunizem je za Cerkev pomenil velikega sovražnika. Slovenska ljudska stranka (SLS), ki je pred vojno delovala znotraj Jugoslovanske radikale zajednice (JRZ), časopisje, kot sta *Slovenec* in *Domoljub*, ki sta bila pod vplivom SLS, je seznanjalo o dogodkih v Rusiji in španski državljanski vojni ter opozarjalo na nasilje nad vernim prebivalstvom v teh deželah. Marsikaterega posameznika katoliškega prepričanja je vse to védenje odvrnilo od ideologije komunizma že pred vojno. Pričevalec Ludovik Kandare iz Loške doline je povedal, da je njegov brat Janez[10] že pred vojno veliko vedel o dogodkih, povezanih s komunizmom. »*Vedel je, kaj se je dogajalo v Rusiji in v Španiji. Veliko je bral in na takih shodih*

listi I, ur. Anton Avsec, Lojze Mlakar, Janez Šumrada, Epid-Paralele, Ljubljana 1977 (dalje Avsec, »Gospodarske in politične razmere v Loški dolini med obema vojnama«), str. 121; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 20, 21; Škerbec, *Rdeča zver, pijana krvi*, str. 19; Avsec, »Gospodarske in politične razmere v Loški dolini med obema vojnama«, str. 124.

10 Janeza Kandareja so partizani umorili julija 1942. Več o tem glejte: Mirjam Dujo Jurjevčič, »Revolucionarno nasilje v Loški dolini leta 1942«, v: *Zbirka Totalitarizmi – vprašanja in izzivi, 4, Revolucionarno nasilje, sodni procesi in kultura spominjanja: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta*, ur. Mateja Čoh Kladnik, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2014, str. 223, 224.

je bil. Rekel je: ´Še ne veste, česa so ti ljudje zmožni. Tako lepo govorijo, ko pa te enkrat dobijo kot člana, moraš potem delati po njihovo.´«[11] Podobno pripoveduje tudi pričevalka Marija Mlakar iz Loške doline: »*Moj ata so bili velik ´politik´. So imeli že pred drugo svetovno vojno časopise, in knjižico Ukrajina joka. Tako so moj ata vse vedeli, kaj se je v Rusiji dogajalo*.«[12] Tudi nekateri duhovniki so ljudem razlagali o komunizmu. Pričevalka M. Ž. pove: »*Skozi krščansko politiko, ker oni so rekli* (duhovščina, op. a.), *da če pride boljševizem, bo vera zatajena. Pri nas so se mati bolj za to zanimali in sem jih poslušala in sem si zapomnila. Po prvi svetovni vojni je bil v Rusiji boljševizem in so potem prišle do nas te novice, kakšen je bil boljševizem, da koliko ljudi so pobili boljševiki, pa da kako cerkev zatajijo, da ni nič več Boga in so rekli: ´Bo tudi Rusija sem prišla in bo boljševizem in bo prav tako´*.«[13] Ideološko razklanost je vojna potem le še poglobila.

Od začetka vojne aprila 1941 do kapitulacije Italije septembra 1943 – v partizane ali k vaškim stražam

Po aprilskem napadu na Kraljevino Jugoslavijo leta 1941 je bilo slovensko ozemlje razdeljeno med tri okupatorje – nemškega, italijanskega in madžarskega. Skupna cilja vseh treh okupacij-

11 Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2012, SCNR/PRIČ/01/2012, Pričevanje Ludovika Kandareja, 19. 3. 2012 (dalje Pričevanje Ludovika Kandareja, 19. 3. 2012).

12 Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2014, SCNR/PRIČ/01/2014, Pričevanje Marije Mlakar, 26. 3. 2014 (dalje Pričevanje Marije Mlakar, 26. 3. 2014).

13 Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2014, SCNR/PRIČ/01/2014, Pričevanje M. Ž., 16. 5. 2014 (dalje Pričevanje M. Ž., 16. 5. 2014). Pričevalka je ob objavi želela ostati anonimna, njen naslov hrani SCNR

skih režimov sta bila priključitev zasedenih ozemelj in trajno uničenje slovenske identitete.[14] Kot poudarja zgodovinarka Vida Deželak Barič, so bili Slovenci večinoma protiokupatorsko razpoloženi, vendar pa so bili posamezni politični subjekti odločeni okupacijo različno preživeti. Osvobodilna fronta slovenskega naroda (OF) je pod političnim in organizacijskim vodstvom Komunistične partije Slovenije (KPS), po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo, sprejela odločitev o takojšnjem in radikalnem odporu proti okupatorju. Na drugi strani pa je bil tabor slovenskega meščanskega vodstva proti takojšnjemu odporu in to odločitev utemeljeval, da gre za nujnost varovanja življenja pripadnikov majhnega slovenskega naroda.[15] Zagovarjal je postopno ilegalno organiziranje in čakanje na ugoden trenutek. Nasprotja med taboroma so postajala vedno bolj ideološka in so se še poglobila, ko je postalo jasneje, da s prevlado KPS v OF poteka v okviru narodnoosvobodilnega boja tudi revolucija, saj je bil drugi cilj partizanske strani pod okriljem KPS sprememba družbene ureditve. Meščanska stran je tako poudarjala, da je edini cilj narodnoosvobodilnega gibanja le revolucija in da je boj proti okupatorju le sredstvo za dosego tega cilja. Iz tega je izhajala njihova odločenost, da se je treba ubraniti pred komunizmom ter zato nastopiti proti partizanskemu gibanju in ga oslabiti oziroma uničiti. Na začetku je bil namen delovati tako protipartizansko kot tudi protiitalijansko, a je bila premoč partizanov prevelika tako, da so se morali nasloniti na italijansko oblast.[16]

14 Andreja Valič Zver, »Vojna in revolucija: Slovenija 1941–1945«, v: *Leto 1945 – 70 let potem, Monografija znanstvenih prispevkov*, ur. Marjan Maučec, Državni svet RS, Ljubljana 2016, str. 23.

15 Vida Deželak Barič, »Smrtne žrtve druge svetovne vojne na Slovenskem in notranji obračun«, v: *Totalitarizmi – vprašanja in izzivi, 3, Odstiranje zamolčanega*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2013, str. 73.

16 Tomaž Kladnik, *Slovenska partizanska in domobranska vojska, Od*

Območje južne Notranjske je bilo ob začetku okupacije priključeno h Kraljevini Italiji in je spadalo v okvir novoustanovljene upravne enote Ljubljanska pokrajina. Po kapitulaciji Italije jeseni 1943 in do konca druge svetovne vojne pa je postalo del nemške Operacijske cone Jadransko primorje. Italijanska okupacijska politika je bila na začetku milejša, saj je dopuščala delovanje kulturnih ustanov, nekaterih društev, občinske uprave so delovale še naprej, italijanska oblast in vojska nista izvajali nasilja med prebivalstvom, ljudi niso izgnali v taborišča in jih streljali kot talce. Partija se je tako na tem območju začela hitreje razvijati in je delovala precej neovirano. V juniju 1941 je bil ustanovljen Okrožni komite KPS za Notranjsko, julija 1941 je nastal Okrožni odbor OF Cerknica, nato so začeli ustanavljati še terenske odbore OF in jeseni tudi oddelke Narodne zaščite.[17]

Prva partizanska enota na obravnavanem območju je bil Krimski bataljon,[18] ki je oktobra 1941 izvedel napad na italijan-

ustanovitve do konca druge svetovne vojne, Muzej novejše zgodovine Slovenije, Vojaški muzej Slovenske vojske, Defensor, d. o. o., Ljubljana 2006 (dalje Kladnik, *Slovenska partizanska in domobranska vojska*), str. 10, 11.

17 Vida Deželak Barič, *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2007 (dalje Deželak Barič, *KPS in revolucionarno gibanje 1941–1943*), str. 94, 103; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 23; Jože Tekavec, »Prvo leto upora na Bloški planoti«, v: *Notranjski listi II*, ur. Janez Šumrada, Božo Levec, Kulturna skupnost Občine Cerknica, Cerknica 1981, str. 108–114; Damjan Guštin, »Razvoj partizanskih enot na Notranjskem v prvi polovici leta 1942 s posebnim pogledom na razvoj bataljona Miloša Zidanška«, v: *Notranjski listi III*, ur. Janez Šumrada, Kulturna skupnost Občine Cerknica, Cerknica 1986 (dalje Guštin, »Razvoj partizanskih enot na Notranjskem«), str. 290; Mlakar, »Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini«, str. 60–84;

18 Krimski bataljon je bil formiran 10. oktobra 1941. Glavno poveljstvo

ske posadke v Ložu in Bezuljaku. Do takrat se o partizanih ni govorilo oziroma se ni vedelo zanje. Govorilo se je, da se zbira pomoč za »štajerske begunce«.[19] V pomladnih mesecih leta 1942 so se partizanske enote že dobro organizirale. Vojaško je obravnavano območje spadalo v III. grupo odredov, v kateri sta bila Notranjski odred s 1. bataljonom Ljuba Šercerja in 3. bataljon Miloša Zidanška. Ko so se Italijani 11. maja 1942 umaknili iz Loške doline, jo je 3. bataljon Miloša Zidanška pod poveljstvom Slavka Kovača - Smelija zasedel. Bataljon je takoj začel mobilizacijo vseh za orožje sposobnih moških.[20] Takrat je odšel v partizane tudi oče pričevalke Ladice Štritof. »*Oče je bil zaposlen na žagi v Markovcu.*[21] *V začetku maja leta 1942, ko se je formiral Zidanškov bataljon, so se zaposleni na žagi dogovorili, da gredo vsi skupaj v partizane, žago pa zaprejo. Veliko jim je pomenilo, da je šel tudi moj oče, saj moj oče ni bil delavec, ampak je bil uradnik, malo bolje plačan in iz bogate družine. Mama mu je*

slovenskih partizanskih čet je zahtevalo, da se na območju Ljubljanske pokrajine izvedejo večje vojaške akcije, ker teh do tedaj ni bilo. Bataljon se je razdelil na dva polbataljona. Komandant prvega polbataljona je bil Ljubo Šercer in sta ga sestavljali Loška četa in Robska četa. Ta je 19. oktobra 1941 napadel italijanske enote graničarjev v Ložu. Drugi polbataljon, ki ga je vodil Mirko Bračič, sta sestavljali Borovniška četa in Preserska četa, ta pa je 20. oktobra 1941 napadel italijanske enote inženircev v Bezuljaku. Krimski bataljon je bil po teh napadih razbit. Glejte Terezija Traven, »Krimski partizanski bataljon«, v: *Enciklopedija Slovenije*, 6. zvezek, gl. ur. Marjan Javornik, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992, str. 13.

19 Anton Drobnič, »Rdeči udar na Notranjskem«, *Zaveza*, št. 1/2005, str. 15; Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2014, SCNR/PRIČ/01/2014, Pričevanje F. T., 10. 7. 2014. Pričevalka je ob objavi želela ostati anonimna, njen naslov hrani SCNR.

20 Metod Mikuž, *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, 2. knjiga*, Ljubljana, Cankarjeva založba 1961, str. 8.

21 Vas Markovec je v Občini Loška dolina (op. a.).

sicer branila, češ, kako bo sama z nepreskrbljenimi otroki, on pa ji je rekel: ´Milka, najprej moramo te Sicilijance poslat nazaj, od koder so prišli, oni meni ne bodo v moji hiši v nekem tujem jeziku delali red in ustrahovali, to je treba pognat nazaj, to je prvo. Drugo je, da je potrebno vpeljati tak red, da si boš ti lahko zobe popravila in da se bodo najini otroci, ki so brihtni, lahko izšolali. Vidiš, zato grem jaz v partizane, da bodo partizani zmagali in da bodo okupatorje izgnali.´«[22] Navdušenje za boj proti okupatorju, torej za vstop v partizane, je bilo morda nekoliko večje med mladimi, starejši, ki so preživeli prvo svetovno vojno in se bojevali na frontah, pa so bili ob tem bolj zadržani, saj so sami okusili grozote vojne. Oče Marije Mlakar je bil v prvi svetovni vojni na ruski fronti pri artileriji. Ker je bil bolj v ozadju borbe, ni bil toliko v nevarnosti, da bi ga ubili, in je preživel. Po vojni je bil v ruskem ujetništvu. Marija pripoveduje: »*Rečeno je bilo, naj gredo fantje k partizanom. Moj ata so bili proti. Je imel pa moj brat Andrej v vasi precej tistih letnikov, dvajsetletnikov*[23] *in so šli k partizanom in zato je šel tudi moj brat k partizanom.*«[24] Andrej Ovsec iz Knežje Njive v Loški dolini se je skupaj s sovrstniki pridružil partizanom, kljub nasprotovanju očeta, naj tega ne stori. Motivi, da je nekdo pristopil k partizanom,

22 *Spomini: Ladica Štritof, rojena Petrič*, TV SLO 1, 9. 5. 2017, https://4d.rtvslo.si/arhiv/spomini/174470088, 3. 1. 2019. Oče Ivan Petrič je bil 11. aprila 1943 ubit, ko je bil določen za patruljo in je padel v zasedo vaške straže iz Loške doline. Star je bil 41 let in žena je ostala sama s petimi mladoletnimi otroki. Glejte Pričevanje Ladice Štritof, rojene Petrič, https://babnopolje.wordpress.com/2014/08/04/ladica1/, 21. 12. 2018; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 137.

23 Rojenih v dvajsetih letih 20. stoletja (op. a).

24 V partizanski enoti, v kateri je bil Andrej Ovsec, so omogočili, da kdor ne želi več biti pri partizanih, lahko gre domov. Tako je že po nekaj dneh Andrej odšel domov. A že naslednji dan so prišli na njegov dom Italijani in ga odpeljali v taborišče na Rab, kjer je umrl februarja 1943, pet dni pred svojim triindvajsetim letom. Pričevanje Marije Mlakar, 26. 3. 2014.

niso bili vedno ideološki, šlo je tudi za odkrito željo upora proti okupatorju, ali ker so šli vrstniki, vzrok pa so lahko bila tudi dekleta kot na primer pri Jožetu M. iz Loške doline, ki je imel dekle pri partizanih in je tudi sam pristopil k njim, kot pripoveduje nečakinja K. S. iz Loške doline. Bil je v enoti Slavka Kovača - Smelija.[25] Med partizani so torej bila dekleta, med njimi tudi Tončka Drobnič. Na začetku julija 1942 je bil v Grahovem sestanek mladinske organizacije SKOJ. Na sestanku je bila tudi 23-letna Tončka, ki je sodelovala v vaškem odboru OF. Spominja se: »*Takrat sem prijateljevala z Ivanom Turšičem - Iztokom z Rakeka, poznejšim narodnim herojem, ki je že bil v partizanih. To me je spodbudilo, da sem začela razmišljati o tem, da grem za njim in se tudi sama pridružim partizanom. Na tem sestanku sem jim zaupala svojo odločitev, da vstopim v partizane, in dogovorili smo se, da me bodo prevzeli borci partizanske enote, ki je taborila na Križni gori*.«[26] Dobila je tudi poziv, da se zglasi v Cerknici na kvesturi, kajti vedeli so, da je v stiku s partizani. Odločena je bila, da v Cerknico ne gre, saj je bila prepričana, da se od tam ne bo več vrnila. Kljub velikemu nasprotovanju domačih je bila odločena, da gre k partizanom. 15. avgusta 1942 se je popoldan odpravila v sosednjo vas, da bi našla zveze s partizani. Takrat je naletela na dva partizana.

25 Kot navaja Okoliš, so Jožeta M. 4. julija 1942 pri Jurščah ubili Italijani skupaj s komandantom enote Slavkom Kovačem - Smelijem. Ker je Jože poznal teren, je Smeli želel, da mu pokaže vodo. Soborci so Jožeta svarili, naj ne hodi z njim, a ker je komandant želel, da ga spremlja, je šel. Ubita sta bila iz zasede. Star je bil 22 let. Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2017, SCNR/PRIČ/01/2017, Pričevanje K. S., 21. 3. 2017 (dalje Pričevanje K. S., 21. 3. 2017). Pričevalka je ob objavi želela ostati anonimna, njen naslov hrani SCNR; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 132.

26 »Spomini Tončke Drobnič iz Grahovega«, https://www.svobodnabeseda.si/spomini-toncke-drobnic-iz-grahovega/, v: *Svobodna misel*, 25. 8. 2016, pridobljeno 15. 4. 2020.

Dogovorili so se, da se zvečer dobijo na določenem mestu za odhod v partizane. Tako se je tudi zgodilo, doma ni nikomur povedala in se ni poslovila. Prišla je v Rakovško četo, ki je tedaj taborila na Križni gori in je spadala v Zidanškov bataljon. Iz Rakovške čete je potem nastal Loški odred, v katerem so bili ob ustanovitvi štab in dva bataljona. Dodeljena je bila v 1. četo 1. bataljona, nato pa so v odredu ustanovili še dekliško četo, ki je štela 16 deklet.[27]

Po italijanski ofenzivi poleti 1942 so se v nekaterih vaseh na celotnem območju južne Notranjske začele ustanavljati vaške straže. Nastale so, da bi preprečile prost prehod partizanov čez ozemlje, in sicer z namenom zaščite življenja ljudi in njihovega premoženja pred napadi partizanov ter italijanskim nasiljem kot posledico partizanskih akcij. Partizanski napadi so bili neposredno povezani z italijansko represijo nad prebivalci in tako so vaške straže, ki so nudile zaščito proti partizanom, hkrati pomenile tudi zagotavljanje varnosti proti Italijanom. Bile so defenzivne enote, ki so v osnovi varovale družine in domove. Stražarji so čez dan delali na svojih domovih, ponoči pa so šli v postojanko na stražo.[28] Poleg italijanskega nasilja je potekalo tudi nasilje partizanskih enot nad civilisti, ki so bili proti komunistični revoluciji. Kot poudarja zgodovinar Milko Mikola, je šlo v okviru partizanskega gibanja proti okupatorju

27 Tončka Drobnič je bila med vojno ranjena, a je vojno srečno preživela. »Spomini Tončke Drobnič iz Grahovega«, https://www.svobodnabeseda.si/spomini-toncke-drobnic-iz-grahovega/, v: *Svobodna misel*, 25. 8. 2016, pridobljeno 15. 4. 2020.

28 Jože Možina, *Začetki oboroženih oddelkov protirevolucionarnega tabora v Ljubljanski pokrajini*, doktorska disertacija, Ljubljana 2016 (dalje Možina, *Začetki oboroženih oddelkov*, str. 426); Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod, Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2007 (dalje Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*), str. 263.

hkrati tudi za komunistično revolucijo, tj. za popoln prevzem oblasti s strani komunistične partije. Pri tem je šlo za dejanske, namišljene ali domnevne nasprotnike, poleg tega se je nasilje proti nasprotnikom komunistične revolucije izvajalo tudi v drugih oblikah, kot so npr. izgoni z njihovih domov, ropi oziroma rekvizicije in požigi njihovega imetja.[29] Od novembra 1941 do konca julija 1942 so partizanske enote na območju južne Notranjske likvidirale štiriinpetdeset civilistov.[30] 30. julija 1942 se je v Begunjah pri Cerknici organizirala vaška straža kot posledica partizanskega nasilja nad civilnim prebivalstvom. Nekaj dni pred tem so partizani namreč umorili šest deklet iz begunjske fare ter brata Janeza in Franceta Hiti iz Begunj, ki sta uživala velik ugled med ljudmi. Anton Drobnič[31] s Hudega Vrha na Blokah tako opiše dogajanje okrog ustanovitve vaške straže v Begunjah: »*Po pogrebu bratov Hiti so šli moški domov. Vzeli so kovčke in se podali v Cerknico, kjer je bila italijanska žandarmerija, in zahtevali, da jih pošljejo v taborišče, da jih pošljejo tja, da si bodo rešili življenje. Bilo je obupno stanje. Italijani jih niso hoteli odpeljati, čeprav so mnoge odpeljali takrat in kasneje na njihovo prošnjo. Ukazali so jim, naj se vrnejo v Begunje, za njimi pa poslali menda okrog trideset starih pušk, in da naj se sami branijo, in tako je nastala prva vaška straža na tem področju ožje Notranjske 30. ali 31. julija 1942.*«[32] Ustanovitvi

29 Milko Mikola, *Rdeče nasilje, Represija v Sloveniji po letu 1945*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2012, str. 11; Milko Mikola, *Revolucionarno nasilje na Štajerskem 1941–1945*, Celjska Mohorjeva družba, Inštitut Karantanija, Celje, Ljubljana 2014, str. 11.

30 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 82–155.

31 Anton Drobnič je bil prvi generalni javni tožilec po osamosvojitvi Slovenije in nekdanji predsednik društva Nova Slovenska zaveza. Doma je bil s Hudega Vrha na Blokah. Kot mladoleten je bil med vrnjenimi domobranci iz Vetrinja.

32 Anton Drobnič, Radio Ognjišče, Moja zgodba, 5. 10. 2011, http://

vaške straže v Begunjah so sledile še ustanovitve vaških straž v njeni okolici (v Dobcu, Bezuljaku, Topolu, Kožljeku, Selščku in Dolenjih Otavah). Na Bloški planoti je bila vaška straža ustanovljena 30. julija 1942 v Topolu, nato so ji sledile še 14. avgusta v vaseh Metulje, Runarsko, Beneti, Veliki Vrh, Hiteno in Voljče, 12. avgusta pa tudi po vaseh v Loški dolini (v Pudobu, Kozariščah, Šmarati in Danah). V Grahovem je nastala vaška straža 8. septembra 1942.[33] Zaradi samoobrambe so bile vaške straže prisiljene sprejeti orožje od Italijanov, njihovi člani pa ideološko niso bili na strani Italijanov, a ker so nujno potrebovali orožje, so se obrnili na okupatorja. Nekaj orožja so sicer nekateri pobrali še iz zalog jugoslovanske vojske in ga skrili. Italijanom ni bilo do močnih, oboroženih slovenskih enot. V začetnem obdobju Italijani vaškim stražam niso dovoljevali, da bi se združevale in da bi delovale na širšem območju, zato so njihov krog delovanja zelo omejili.[34]

Vaški stražarji z Blok, z območja Cerknice in iz Loške doline, ki so bili odvedeni v zapore v Kočevje po partizanskem uničenju postojank vaških straž septembra 1943, so na zaslišanjih izpovedali tudi vzroke za vstop k vaškim stražam. Pri njih je bil za motiv izpostavljen predvsem strah pred italijanskim nasiljem, da so bili pod prisilo oziroma grožnjami Italijanov, da sprejmejo orožje, ker bi bili v nasprotnem primeru poslani v internacijo, hkrati pa so čutili strah pred partizanskim nasiljem. Anton Obreza iz Selščka je na zaslišanju povedal: »*Bal sem se Italijanov, ko so začeli preganjati ljudi in so v Otavah ustrelili več moških. Ko sta bila usmrčena oba Hitija, je v vaseh*

audio.ognjisce.si/p/?omp=/json/?f=/oddaje/Moja_zgodba/2011/mz_2011_10_05_Anton_Drobnic.mp3, 6. 3. 2019.

33 Aleš Nose, *Domobranci zdravo – Bog daj, Protikomunistične enote na Slovenskem 1942–1945*, Založba Modrijan, d. o. o., Ljubljana 2008, str. 44, 45.

34 Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 260, 261, 263.

okrog Begunj zavladal preplah, po eni strani, da bodo Italijani vse internirali, po drugi je bil strah pred partizani, da bi še koga pobili. Strah je bil tolikšen, da so se ljudje sami hoteli prostovoljno preseliti v Italijo, da bi tako imeli mir tako pred Italijani kot pred partizani. Bolj so se bali Italijanov, ker se maščujejo in požigajo vse vasi, kamor pridejo partizani /…/.«[35] Jože Seljak iz Cerknice je povedal, da ni bil naklonjen narodnoosvobodilnemu boju, ker so partizani izvajali nasilje nad prebivalstvom in zaradi rekvizicije, ki so jo partizani izvedli na domu njegovega očeta.[36] Na zaslišanju vaških stražarjev v Kočevju je bil tudi Josip Baraga iz Grahovega, ki je povedal, da so po ofenzivi leta 1942 Italijani razdelili med vaščane sedem pušk in eno izmed njih je vzel tudi on. Grozili so jim s požiganjem in z internacijo, če ne bi poprijeli za orožje, ter obljubljali prehrano, če orožje sprejmejo.[37] Anton Korošec iz vasi Zavrh na Blokah je povedal: »*Italijani so nam dali orožje pod pogojem, da se borimo s partizani, v primeru, če ga oddamo, da nas bodo pobili, naše družine pa odpeljali v internacijo*.«[38] Podobno govori tudi Janez Tomec iz Podloža v Loški dolini: »*Po ofenzivi 1942 so Italijani požgali*

35 Stane Okoliš, »Ali se ne bi smeli upreti«, v: *Zaveza*, 3/1997 (dalje Okoliš, »Ali se ne bi smeli upreti«), str. 88. Anton Obreza je bil kot nekdanji vaški stražar mobiliziran v partizane in umorjen v Mačkovcu 28. 10. 1943, star 42 let. Glejte Tone Ferenc, *Dies irae, Četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*, Modrijan, Ljubljana 2002 (dalje Ferenc, *Dies irae*), str. 667; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 91.

36 Jože Seljak iz Cerknice je bil umorjen v Mozlju 14. 10. 1943, star 29 let. Ferenc, *Dies irae*, str. 490, 491, 664; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 112.

37 Josip (Jože) Baraga je bil umorjen v Jelendolu 15. 10. 1943, star 47 let. Glejte Možina, *Začetki oboroženih oddelkov*, str. 468; Ferenc, *Dies irae*, str. 664; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 116.

38 Anton Korošec je bil umorjen v Mačkovcu 28. 10. 1943, star 28 let. Glejte Ferenc, Dies irae, str. 667; Okoliš, »Ali se ne bi smeli upreti«, str. 88;

v vasi nekaj hiš, med ljudmi pa je nastal splošen strah pred požiganjem in internacijo. Stavljeno nam je bilo, ali zgrabimo za orožje ali pa gremo v internacijo.«[39]

Vaškim in občinskim odbornikom so Italijani ukazali, da zberejo ljudi za vaško stražo. Anton Obreza iz Selščka je omenil novačenje občinskega odbornika za vaške straže in tudi še en pomemben vzrok za vstop v vaško stražo – prehrano. »*V vas je prišel občinski odbornik, ki je sklical vse moške v vasi, nas popisal, nato pa smo šli v Begunje po puške /…/ Med partizane nisem mogel pobegniti, ker imam doma družino, otroke brez žene. Pri beli gardi sem bil tudi zato, ker sem tako dobival živež, ker je bilo zanj težko, in plačo, ker sem bil prej tudi brez dela.*«[40] Peter Marcelan iz Cerknice je na zaslišanju v Kočevju poudaril, da je bil s sinom vpoklican k vaški straži. »*8. aprila 1943 je prišel k meni nek Cerkničan, češ da morava oba s sinom, ki je bil takrat tudi brez dela in star 19 let, javiti na vojaški komandi, da bova prijela za orožje. Drugi dan je prinesel pismen poziv. Nato sva šla na komando, tam so zahtevali, da greva v belo gardo.*«[41] Tudi Viktor Švigelj iz Dolenjega Jezera poudarja prehrano kot vzrok vstopa v vaško stražo: »*Nas pet bratov je puške obdržalo, ker nas je veliko doma, posestvo pa majhno. Za vse ni bilo*

Ferenc, *Dies irae*, str. 667; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 109.

39 Okoliš, »Ali se ne bi smeli upreti«, str. 88; Po navedbah Ferenca je bil Janez Tomec umorjen v Jelendolu 22. 10. 1943, star 35 let, medtem ko sta na seznamu smrtnih žrtev ožje Notranjske kot datum in kraj smrti navedena 26. 10. 1943 in Mačkovec. Glejte Ferenc, *Dies irae*, str. 667; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 140.

40 Okoliš, »Ali se ne bi smeli upreti«, str. 88.

41 Okoliš, »Ali se ne bi smeli upreti«, str. 90. Po navedbah Ferenca je bil Peter Marcelan umorjen v Mačkovcu 28. 10. 1943, star 44 let, medtem ko je na seznamu smrtnih žrtev ožje Notranjske glede kraja in datum smrti navedeno Grčarice 15. 10. 1943. Glejte Ferenc, *Dies irae*, str. 667; Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 113.

dovolj pridelkov, aprovizacije ni bilo, tako pa smo lahko prišli do živeža.«[42] Italijani naj bi še posebej vodstvom vaških straž ponujali plačilo, hrano in stanovanje. Jerneju Teliču iz Starega trga so italijanski oficirji vse to ponujali kar trikrat za vodstvo vaške straže.[43]

Res je, da so bili vaški stražarji pod pritiskom in v strahu na zaslišanjih v Kočevju in morda so zato bolj poudarjali pritisk Italijanov za vstop v vaško stražo ter da so jih vaški odborniki zbirali in da jih je premagalo tudi pomanjkanje živeža, ki je bil članom vaških straž zagotovljen, a sta te vzroke navajala tudi oče pričevalke M. Ž iz Blok in France Košir iz Kožljeka. Nobeden od njiju ni bil med ujetimi septembra 1943. Pričevalka M. Ž. je povedala, kako je njen oče po sili razmer moral organizirati v vasi vaško stražo, kajti drugače mu je grozila ali internacija ali da bi končal kot talec. »*Po italijanski ofenzivi julija 1942 je bil ata vaški predsednik in so takrat začeli ustanavljat vaške straže in so poklicali na občino vse predsednike vasi ter jim predlagali, da morajo vzeti orožje za vaške straže. Moj oče je rekel, da ne more, pa so mu rekli: ´Ali vzameš puško za vaško stražo ali pa greš v internacijo ali pa na Videm za zid.´ Za zidom pa so talce streljali. Ker je imel družino, devet otrok, je vzel puško. Tako je bil vaški stražar od julija do oktobra leta 1942, ko je bil ranjen. Takrat se je vaška straža za očeta končala.*«[44] France Korošec iz Kožljeka je bil star 16 let, ko se je pridružil vaški straži. »*Pri nas je bila lakota, ni bilo kruha, tam so pa kruh dajali, tistim, ki so bili pri vaški straži. In spričo te lakote sem se pridružil, ne zaradi politike. Jaz nisem vedel nič o politiki, gledal sem samo,*

42 Okoliš, »Ali se ne bi smeli upreti«, str. 90. Viktor Švigelj je bil umorjen v Mačkovcu 28. 10. 1943, star 18 let. Glejte Ferenc, *Dies irae*, str. 668.

43 Možina, *Začetki oboroženih oddelkov*, str. 425. Jernej Telič naj bi bil ubit ob letalskem napadu Angležev na Rakek 13. 2. 1945. Glejte Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 143.

44 Oče je preživel vojno. Pričevanje M. Ž., 16. 5. 2014.

kaj bi pojedel. Doma ni bilo kruha, ovsen močnik smo jedli. Jaz sem bil takrat dva meseca v Krajči hiši, kamor sem hodil ponoči na stražo. Samo na stražo smo hodili.«[45] Po napadu na begunjsko vaško stražo septembra 1943 so ga partizani mobilizirali v delavsko četo.[46]

K vaškim stražam so vpoklicali može in fante ob koncu leta 1942. Novembra leta 1942 je bila na Blokah izvedena t. i. mobilizacija[47] k vaškim stražam, saj le nekaj mož iz vsake vasi ni bilo kos partizanski vojski.[48] Vpoklicani so bili moški od osemnajstega leta starosti. Združili so se v postojanko, ki je bila v nekdanjem letalskem hangarju v Novi vasi. Pričevalka M. Ž. pove: »*Novembra leta 1942, ko je bila mobilizacija za k vaškim stražam, je bil brat Ivan na Runarskem, in ko so partizani za božič napadli Runarsko, je bil ranjen v roko.*«[49]

Omeniti je treba, da so moštvo za vaške straže našli tudi med interniranci. To je bil primer formiranja vaške straže v Danah. Na italijanskem seznamu za formiranje te straže je bilo 18 oseb, starih od 19 do 43 let, in vsi ti so bili internirani 5. junija 1942. Vračajoči interniranci so bili en del mož in fantov, ki so bili, kot navaja zgodovinar Jože Možina, mobilizacijska baza. Da so bili izpuščeni, je bil pogosto vzrok za vključitev v vaške streže. Pri sestavljanju seznamov so bili vključeni posamezni povelj-

45 Jože Možina, DOK TVS, Pričevalci, Bernardka in France Korošec, 14. 6. 2016, https://4d.rtvslo.si/arhiv/pricevalci/174411067, pridobljeno 27. 12. 2018.

46 Prav tam.

47 Mobilizacija: uradni vpoklic na opravljanje vojaške dolžnosti. Glejte »Mobilizacija«, https://fran.si/iskanje?View=1&Query=mobilizacija&hs=1, pridobljeno 24. 4. 2020. Pod pojmom mobilizacija gre tako za uradni vpoklic na opravljanje vojaške obveznosti, pri vaških stražah pa je šlo bolj ali manj za prostovoljni pristop, brez uradnega vpoklica, zato o mobilizaciji pri vaških stražah ne moremo govoriti.

48 Pričevanje M. Ž., 16. 5. 2014.

49 Prav tam.

niki straž in tudi duhovniki.[50] Fantje in možje pa niso vstopili v vaške straže le pod prisilo in neprostovoljno zaradi težkih socialnih razmer ter pomanjkanja hrane, ki je bilo tudi posledica partizanskih rekvizicij,[51] in tudi ne samo zaradi italijanske prisile oziroma groženj. Sprva so bili njeni člani predvsem prostovoljci, kot smo ugotovili v primeru Begunj, šlo je tudi za premožnejše in vplivnejše posameznike, ki jih je ogrožalo partizansko gibanje, jim jemalo dobrine in grozilo s smrtjo.[52] Med njimi so bili tudi sorodniki žrtev, ki so jih povzročili partizani. V vasi Hudi Vrh na Blokah pa so na primer konec avgusta 1942 od Italijanov zahtevali, dovoljenje, da se sami branijo, ker jih italijanska vojska ne brani, ampak podnevi le ustrahuje, ponoči pa so prepuščeni na milost in nemilost partizanom. Čez nekaj dni so jim Italijani izročili eno jugoslovansko puško in nekaj nabojev.[53] Ob vsem tem je treba poudariti, da sta na to, kam je nekdo pripravljen vstopiti, zagotovo vplivala predvojna orientiranost in ideološko prepričanje posameznika. Tisti, ki so bili bližje veri in Cerkvi, so zavračali partizanstvo, v njem so videli tudi nevarnost za vero. Na to so jih opozarjali tudi duhovniki. Primer Viktorja Turka, ki je sprva celo podpiral partizansko gibanje, a pozneje po partizanskih umorih uglednih ljudi tudi v njegovi župniji, kaže, da je sprejel drugo stališče, in seveda si lahko ob tem predstavljamo, da je za seboj potegnil tudi krog somišljenikov.[54] V partizanskem gibanju je marsikdo videl nevarnost komunizma, kot je povedala K. S.: »*Je bila propaganda, češ, večjim kmetom se bo po vojni vzela zemlja in se razdelila, če bodo komunisti na oblasti. Iz strahu*

50 Možina, *Začetki oboroženih oddelkov*, str. 424, 425, 465.

51 Prav tam, str. 425.

52 Prav tam, str. 464.

53 Prav tam, str. 322, 323.

54 AS 1515, t. e. 4, a. e. 247, Zapisnik zaslišanja župnika Viktorja Turka v Kočevju 28. 9. 1943.

pred tem nekateri niso podpirali partizanov in so se obrnili proti njim.«[55] Tako pod pojmom partizan ni vsakdo videl le boja proti okupatorju, ampak so v njem že videli vpliv komunistov oziroma komunizma. Pričevalka M. Ž. pripoveduje, da so tisti, ki so bili liberalnejši, pobegnili k partizanom, drugi pa so šli k vaškim stražam.[56]

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 do konca vojne maja 1945 – v partizane ali k domobrancem

Ob uničenju vaških straž, med 12. in 14. septembrom 1943, na Blokah, postojanke v Novi vasi in na Velikih Blokah, nato v Loški dolini postojanke v Pudobu in postojanke v Begunjah pri Cerknici je bila izvedena večja mobilizacija vaških stražarjev v partizanske enote. Napade in mobilizacijo sta izvedli Šercerjeva in Gradnikova brigada, ki sta spadali k 14. diviziji.[57]

55 Pričevanje K. S., 21. 3. 2017.

56 Pričevanje M. Ž., 16. 5. 2014.

57 Boris Mlakar, *Slovensko domobranstvo 1943–1945, Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*, Slovenska matica v Ljubljani 2003 (dalje Mlakar, *Slovensko domobranstvo*), str. 54, 55; Od sredine leta 1943 je obravnavano območje vojaško obvladovala 14. divizija. 13. julija 1943 je Glavni štab NOV in PO Slovenije izdal ukaz o njeni ustanovitvi. Sestavljali sta jo 1. udarna brigada Toneta Tomšiča in 2. udarna brigada Ljuba Šercerja. Avgusta 1943 sta se jima pridružili še 3. brigada Ivana Gradnika in 8. udarna brigada Franceta Prešerna; septembra 1943 so skupaj uničile postojanke vaških straž na tem območju. Gradnikova in Prešernova brigada sta se konec septembra 1943, po uničenju postojank, vrnili na Primorsko oziroma Gorenjsko. Glejte Milan Ževart, »Štirinajsta divizija NOV in POJ«, v: *Enciklopedija Slovenije*, 13. zvezek, gl. ur. Dušan Voglar, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999, str. 143; Več o 14. diviziji glejte: Marjan Žnidarič, *Na krilih junaštva in tovarištva: pregled zgodovine XIV. divizije*, Društvo piscev zgodovine NOB, Ljubljana 2009.

Ob tem pa je nastalo še nekaj novih enot zaradi mobiliziranih in prostovoljnega prihajanja v partizane.[58] Mobilizirani so bili tudi fantje in možje, ki so prišli iz internacije na Rabu. Tako je nastala Rabska brigada. V njej je bil tudi S. G. iz Loške doline, ki je bil na Rabu od ustanovitve do razpada taborišča, polni dve leti. Po razpadu Rabske brigade je odšel v 14. divizijo.[59]

Po kapitulaciji Italije je območje Ljubljanske pokrajine in s tem območje južne Notranjske prešlo pod Operacijsko cono Jadransko primorje, ki je bila ustanovljena 10. septembra 1943, in isti mesec je bilo ustanovljeno tudi Slovensko domobranstvo. Dogodki v mesecu septembru in oktobru 1943 so pokazali, kot navaja zgodovinar Tomaž Kladnik, da si je partizanska stran prizadevala predvsem za uničenje domačih nasprotnikov in ni bila pripravljena na noben kompromis. Zaradi tega je protirevolucionarna stran sprejela odločitev, da se protirevolucionarni boj nadaljuje.[60] Zgodovinar Boris Mlakar navaja, da je po teh dogodkih »*v celotnem protirevolucionarnem taboru prevladoval občutek elementarne ogroženosti*«, temu pa bi se lahko izognili le z organiziranjem domobranstva. To naj bi v vojaškem in političnem smislu uničilo ali vsaj v veliki meri nevtraliziralo partizansko gibanje, kar naj bi bil glavni namen ustanoviteljev domobranstva.[61] Zgodovinarka Tamara Griesser Pečar poudarja, da so bili po teh jesenskih dogodkih komunisti že zazrti v prevzem oblasti v prihodnji Jugoslaviji. Protirevolucionarna stran je imela le dve možnosti – da se pridruži komunistom in sprejme sovjetizacijo družbe ter se odreče vsem svojim idealom in načrtom ali pa da se nasloni na okupatorja v boju proti

58 Ferenc, *Dies irae*, str. 419.

59 S. G. je odšel s 14. divizijo na Štajersko, kjer pa so ga ujeli Nemci in ga poslali v nemško ujetništvo za dve leti. Vojno je preživel. Glejte Pričevanje M. G.

60 Kladnik, *Slovenska partizanska in domobranska vojska*, str. 12–14.

61 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 374.

komunistom in pri tem izbere srednjo pot, to je le delno oporo na okupatorja v boju. Ustanovitev domobranstva je ustrezala tako nemškim vojaškim potrebam kot tudi veliki stiski protirevolucionarne strani po porazu proti partizanom. Vodilni politiki in domobranski poveljniki so bili odločeni za boj proti komunizmu, ki je stremel k prevzemu oblasti ter pri tem uporabljal nasilje in teror.[62] Operacijski coni Jadransko primorje je načeloval dr. Friderich Rainer. Policija in protipartizanske enote so bile podrejene višjemu vodji SS in policiji v 18. vojnem okrožju s sedežem v Salzburgu, policijskemu generalu Erwinu Rösenerju. Stojan Savinc je v reviji *Slovensko domobranstvo* zapisal, da je bilo 24. septembra 1943 ustanovljeno Slovensko domobranstvo, ki je nastalo iz neenotnih in nepovezanih vaških straž.[63] Domobranstvo je bilo nadaljevanje vaških straž, a je bilo veliko bolje organizirano in oboroženo.[64] Leon Rupnik, tedanji župan Ljubljane, je bil postavljen za predsednika pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini.[65]

Za pristop k domobranstvu je bilo v začetni fazi domobranstva večkrat poudarjeno načelo, da mora ta sloneti na prostovoljnosti, da vanj ni mogoče nikogar siliti, zato tudi niso grozile sankcije tistemu, ki ne bi hotel pristopiti. To so bila stališča generala Rösenerja, medtem ko se slovensko protirevolucionarno vodstvo s tem ni strinjalo. Ker Rösener ni hotel, Rupnik pa ni smel razglasiti prisilne mobilizacije, je sprejemni urad pod vplivom protirevolucionarnega vodstva izdajal osebne pozive posameznikom in jih pošiljal na domače ali službene naslove.[66] Na pogovorih med Slovenci in Nemci o ustanovitvi

62 Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 290, 291.
63 Kladnik, *Slovenska partizanska in domobranska vojska*, str. 12–14.
64 Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 291.
65 Kladnik, *Slovenska partizanska in domobranska vojska*, str. 12–14.
66 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 187, 190.

domače varnostne enote septembra 1943 je Albin Šmajd,[67] ki je pogovore vodil na slovenski strani, povedal, da so se mnogi bali komunistov in njihovega maščevanja, zato se niso upali javiti prostovoljno, pri tem pa je izrazil željo številnih Slovencev po prisilni mobilizaciji.[68]

V oktobru in novembru je potekala nemška ofenziva, ki je razbila in razkropila partizanske enote. Protirevolucionarno vodstvo je pričakovalo, da bo posledica ofenzive precej povečan vstop v domobranske vrste, bodisi še nemobiliziranih moških na podeželju bodisi na račun dezerterjev, za katere so menili, da je bila vsaj večina prisilno mobilizirana v partizanske enote. To se je do neke mere res zgodilo. Med ofenzivo so Nemci pobirali moške med 14. in 65. letom starosti, ti jetniki pa so potem postali tudi možen vir novačenja za pristop k domobrancem. Zastopniki Slovenskega domobranstva so med njimi izbrali ustrezne za domobranstvo.[69] Med nemško ofenzivo so nekateri vojaki v partizanski vojski v bojih izgubili stik s svojimi enotami, večina mobilizirancev in vaških stražarjev, mobiliziranih v partizanske enote, je dezertirala in se nekaj časa skrivala, tudi na svojih domovih, ter nato vstopila v domobranske vrste. Dezerterji so odhajali na domobranske postojanke na Rakek, v Logatec in na Vrhniko. Poleg domobranske postojanke ob železniški progi na Rakeku so v novembru 1943 začeli organizirati postojanke tudi zunaj tega območja, to je v Begunjah, Cerknici

67 Dr. Albin Šmajd je bil nekdanji radovljiški odvetnik in narodni poslanec. Ob koncu vojne je odšel na Koroško in nato v Italijo. Februarja 1946 so ga v Trstu ugrabili pripadniki slovenske tajne službe, ga prepeljali v Ljubljano in usmrtili. Glejte Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 292; »Albin Šmajd«, v: *Enciklopedija Slovenije*, 13. zvezek, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999.

68 Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 293.

69 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 191.

in Grahovem.[70] Povsod, kjer se je pozimi ali spomladi formirala domobranska postojanka, je njena posadka začela pozivati k pridobivanju novih domobrancev.[71]

Fantje in možje so sicer šli prostovoljno k domobrancem, veljala pa je *Uredba o vojaški obveznosti* z dne 20. novembra 1943, v kateri je v 1. členu zapisano: »*Italijanski državljani letnikov, ki so bili navedeni v zakonu o mobilizaciji 31. oktobra 1942, so vojaški obvezniki*«, 2. člen določa, da »*vojaško obveznost morejo služiti z orožjem ali brez orožja*«, 3. člen pa, da vojaški službi zadosti tisti, ki služi v »*deželni samoobrambni enoti*«, v obvezni delovni službi (nem. Aufbaudienst), nemški vojski, Waffen-SS ali v nemški policiji, v organizaciji Todt ali enoti nove italijanske vojske.[72] Pri tem zgodovinarka Tamara Griesser Pečar poudarja: »*To pomeni, da vstopanje v domobranstvo ni bilo ravno prostovoljno, kajti za večino Slovencev druge možnosti tako ali tako niso prišle v poštev. Uredba je po vsej verjetnosti nasprotovala mednarodnemu pravu, vendar prizadeti niso imeli izbire. Slovensko domobranstvo kot pomožna policijska enota pa je gotovo ustrezalo haaški konvenciji.*«[73]

V Slovensko domobranstvo so vstopili skoraj vsi člani še obstoječih vaških straž.[74] Na obravnavanem območju pa so bile vaške straže uničene septembra 1943. Nekaterim je uspelo prebežati v Borovnico ali Ljubljano in so potem pristopili k domobrancem, drugi njeni člani pa so bili ob uničenju vaških

70 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 27.

71 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 195.

72 Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 297, 300.

73 Prav tam, str. 297. Na Rakeku so domobranci na začetku aprila 1944 izvedli t. i. mobilizacijo, javiti so se morali vsi moški in se vpisati v domobranstvo, vendar pa je bil po poročilih največji interes med mlajšimi od 20 let. Do sredine aprila se jih je vpisalo le dvajset. Glejte Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 196.

74 Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 298.

straž v velikem številu mobilizirani v partizane. Nekateri so potem od partizanov dezertirali. Pričevalka M. Ž. pripoveduje o mobilizaciji brata k partizanom: »*Čez dva dni po napadu na vaško stražo v Novi vasi je bila mobilizacija poraženih vaških stražarjev v partizanske enote. Med njimi je bil mobiliziran tudi moj brat Ivan. Zadrževali so se v Bezuljaku, Begunjah, bili so lačni in od tam je nekako prišla pošta, da nimajo za preobleč. Mu je sestra dvakrat nesla za preobleč in dva hlebca kruha. Pri partizanih je bil šest tednov, do napada na Rakek, ko so partizani hoteli Nemcem Rakek zavzet, da ne bodo imeli preboja do Trsta. Nemci so bili močnejši od partizanov in so napadli partizane. Brata je vrglo, ko je granata počila, ne vem, koliko daleč stran za ene deske, in se je tam skril, in ko je minilo, je potem ušel. Ponoči je na skrivaj prišel domov in se dva dni skrival. Rekel je, da k partizanom ne gre več, ni se več upal iti. Potem je šel na Rakek k tisti družini, ki ji je včasih maslo vozil. Pri njih tudi ni mogel ostat in se je javil domobrancem. Ker je imel zdravstvene težave, je bil na straži železniške proge v Presarjih in ni bil v Rupnikovem bataljonu.*«[75]

Nekateri fantje so bili prisiljeni tudi dezertirati iz partizanskih enot, ker jim je grozila likvidacija. Pričevalec J. S. iz Loške doline se spominja, kako so bili njegovi trije bratje, ki so bili vaški stražarji v postojanki v Pudobu, po partizanskem porazu nad postojanko mobilizirani v partizansko enoto. Komandir njihove enote, ki je bil doma iz Babnega Polja, jih je posvaril, da jih bodo partizani ubili in da naj dezertirajo iz partizanske enote. Eden od bratov ga je začudeno vprašal, zakaj naj bi jih ubili, saj so zdaj partizani. Vendar, ker so bili bratje nekdanji

75 Od septembra 1943 in vse do maja 1945 ga domači niso videli. Teden dni, preden so domobranci odšli na Koroško, je prišel domov za dve uri in takrat se je od vseh poslovil. Ivan je bil ubit v povojnih pobojih, star je bil 22 let. Domači domnevajo, da je bil odpeljan in umorjen v Kočevskem rogu. Glejte Pričevanje M. Ž., 16. 5. 2014.

vaški stražarji in zato nezanesljivi, naj bi jih partizani likvidirali. Bratje so se odločili, da dezertirajo. Skrivali so se na svojem domu, dokler jih niso našli in zajeli Nemci. Na izbiro jim je bila ali internacija ali pa pridružitev domobrancem. Odločili so se za domobranstvo.[76]

Alojz D. iz Loške doline je bil na Rabu v internaciji. Ko se je vrnil domov, je bil popolnoma onemogel in je bil pol leta doma, da je okreval. Dva dni pred napadom na pudobsko postojanko je odšel tja. Po uničenju pudobske postojanke se je vrnil domov, ko so ponj prišli partizani in ga mobilizirali v novo formirano Loško brigado. Z brigado je odšel v Mačkovec in je »*prišel do seznama, kjer je bilo zapisano, kdo je za likvidirati. Zajete fante je opozoril, da naj zbežijo, vendar mu niso verjeli. Tudi sam je bil na spisku, zato se je odločil, da pobegne. Tri tedne je hodil iz Mačkovca, saj ni vedel, ne kod ne kam. Nato se je javil domobrancem.*«[77] Njegovega mlajšega brata Toneta so mobilizirali partizani februarja leta 1944, ko je ravno dopolnil petnajst let. Bil je šest mesecev v Notranjskem odredu pri vezistih. Družina je poizvedela, kje je, in so ga šli vsako nedeljo, ko je bil v bližnjih postojankah, obiskat ali pa ga je komandir pripeljal domov, kadar družina ni mogla na obisk. Tako je bil brat vsak teden doma. Sestra pripoveduje: »*Potem pa je bila borba v Želšah. On ni hotel iti streljat proti domobrancem, ker je bil njegov brat Alojz pri domobrancih. Zato se je predal. Na izbiro je imel, ali da gre k domobrancem ali v internacijo v Nemčijo. Odločil se je, da pristopi k domobrancem, kjer je bil že*

76 Vsi trije bratje so bili ubiti v povojnih pobojih, stari 22, 23 in 25 let. Glejte Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2017, SCNR/PRIČ/01/2017, Pričevanje J. S., 21. 7. 2017. Pričevalec je ob objavi želel ostati anonimen, njegov naslov hrani SCNR.

77 Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2014, SCNR/PRIČ/01/2014, Pričevanje T. O., 9. 5. 2014 (dalje Pričevanje T. O., 9. 5. 2014). Pričevalka je ob objavi želela ostati anonimna, njen naslov hrani SCNR.

njegov brat Alojz. Tako je bil od septembra 1944 do maja 1945 pri domobrancih.«[78]

T. U. z Blok je bil star 16 let, ko je leta 1944 zbežal od doma, ker mu je grozila mobilizacija v partizane, on pa se jim ni hotel pridružiti. »*Najhuje je bilo pa leta 1944. Sva šla z očetom po drva. In sva videla, da gredo trije partizani iz Velikega Vrha. Ko sva prišla domov, sta me dva partizana že čakala in rekla, da sem mobiliziran. No, jaz pa nisem bil za partizane, nikakor/…* …/.«[79] Potem mu je uspelo zbežati od doma v Velike Lašče k domobrancem, kjer so ga mobilizirali.[80]

16. maja 1944 so domobranske enote v Ljubljanski pokrajini vojaško razdelili na štiri operacijske cone, v katerih je bilo več postojank in po en udarni bataljon. Na Rakeku je bil udarni bataljon, ki je spadal pod operacijsko enoto W (zahod).[81] Julija 1944 so se bataljoni preimenovali. Bataljon W s sedežem na Rakeku, se je preimenoval v II. udarni bataljon, imenovan tudi Rupnikov bataljon, ker ga je vodil stotnik Vuk Rupnik. Najprej

78 Oba brata sta odšla na Koroško in bila sta vrnjena v Jugoslavijo. Alojz je skočil z vlaka, ker je videl, da jih vračajo, Toneta pa takrat ni bilo ob njem. Za Alojzom se je izgubila vsak sled, Tone pa je bil v Teharjah, a je bil v obdobju amnestije poslan domov. On in še sedem mladoletnih fantov so prišli na železniško postajo na Rakeku. Kot pripoveduje T. O., so jih tam čakali komunisti in jim rekli, naj ne gredo po glavni poti, ampak po stranski. Fantje so šli nato res po stranski poti in tako so te mladoletne fante nekje na Kamni Gorici pri Rakeku umorili. Tone je bil star 16 let, Alojz naj bi v juniju dopolnil 19 let. Glejte Pričevanje T. O., 9. 5. 2014.

79 Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2014, SCNR/PRIČ/01/2014, Pričevanje T. U., 25. 4. 2014 (dalje Pričevanje T. U., 25. 4. 2014). Pričevalec je ob objavi želel ostati anonimen, njegov naslov hrani SCNR.

80 Pričevalec T. U. je odšel v Vetrinj in je bil vrnjen v Slovenijo. Preživel je taborišče Teharje in se vrnil domov. Pričevanje T. U., 25. 4. 2014.

81 Aleš Nose, *II. udarni ali Rupnikov bataljon*, Memores, Ljubljana 2019 (dalje Nose, *II. udarni ali Rupnikov bataljon*), str. 60, 61.

so ga sestavljale 1., 6. in 17. četa, nato pa 17., 47., 48, in 2. težka četa. Skupaj je bilo 641 mož.[82] Na začetku januarja 1945 se je štab bataljona s četami preselil v Cerknico, na Rakeku pa je ostala le težka četa. 28. marca 1945 so se domobranski bataljoni še zadnjič preimenovali in II. udarni bataljon, Rupnikov, je bil preimenovan v 5. udarni bataljon s sedežem v Cerknici.[83] Domobranci so želeli na t. i. osvobojenem ozemlju, s pohodi v bližnjo okolico in na Dolenjsko ter v Belo krajino, uničiti partizanske enote in postojanke.[84]

Kdor je vstopil v domobransko vojsko, je bil s hrano, z obutvijo in oblačili zagotovo bolje preskrbljen, kot bi bil v partizanih. Domobranski vojaki so v vojski prejeli tudi plačilo. Nekatere fante je od vstopa v partizane odvrnilo tudi to, da si je vodstvo partizanskih enot priskrbelo boljšo hrano, kot pa je bila ponujena vojakom, in ko so to videli, so dojeli, da so bile razlike med vodstvom in navadnimi vojaki. O tem pripoveduje Franc Ravšelj iz Viševka v Loški dolini: »*V vasi je bila brigada. V štabu so pekli, cvrli, na koncu vasi pa so imeli kotel za preostale vojake. Tam je bila hrana tako slaba, da dva krojača, ki sta se nahajala v naši hiši, nista mogla pojesti te hrane, čeprav sta bila lačna. V štabu pa so se štabovci gostili. Toliko sem bil pa že, da sem si mislil, ja, pa kako je to, da tukaj jedo tako, oni pa spet drugo. Pa sem rekel, da k partizanom pa ne grem. Leta 1944 smo izvedeli, da bodo partizani mobilizirali letnike 1927. Smo se pa štirje zmenili, da gremo na Rakek. Že prej sem se učil za krojača.*

82 Prav tam, str. 109, 111. Več o Rupnikovem bataljonu: Aleš Nose, *II. udarni ali Rupnikov bataljon*, Memores, Ljubljana 2019.

83 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 177, 178, 180.

84 Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 299, 300; Marija Makarovič, *Babno Polje in njegovi ljudje v metežu druge svetovne vojne*, Kulturno društvo Notranjska, Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, Območna izpostava Cerknica, Cerknica 2014 (dalje Makarovič, *Babno Polje in njegovi ljudje*), str. 236.

Moj sosed je tisti čas delal na Rakeku kot krojač. Rekel sem, da grem tja in bi se lahko naprej učil za krojača, nisem razmišljal, da bi šel k domobrancem. Ko sem prišel tja, ni bilo več tistega žnidarja, ne vem, kam je šel. Tam na Rakeku dela ni bilo, hrane tudi ne, me je pa sosed, ki je bil na Rakeku in moj birmanski boter, odpeljal na Brezovico k domobrancem.«[85] Franc se torej sprva ni nameraval priključiti katerikoli vojaški formaciji, a ga je ne nazadnje tudi splet dogodkov pripeljal do tega, da je končal pri domobrancih.

Marsikdo se je hotel izogniti tako partizanski mobilizaciji kot tudi pozivu k domobrancem. Janez Kraševec z Blok je v spominih zapisal, kako je prišel k domobrancem. Po razpadu Italije je čez en mesec prejel poziv, naj se javi partizanski komandi mesta v Novi vasi kot vojaški obveznik, rojen leta 1927, a ni odšel. Mamo je prosil, da je odšla na komando in rekla, da je rojen šele decembra, in tako so ga pustili še nekaj časa doma. Večkrat so prišli tudi domobranci iz Velikih Lašč in oče je želel, da bi odšel z njimi, da ga ne bi partizani mobilizirali, a sam ni bil pripravljen, da gre, tudi ne k domobrancem. Nekega dne v juliju 1944, ko je kosil, so prišli mimo domobranci in ga odvedli seboj. Odšel je na Rakek in pristal v 47. četi Rupnikovega bataljona**.** Nikoli pa ni izvedel, ali so ga s seboj vzeli, ker je za to prosil oče, ali so ga vzeli »na lastno pest«.[86] Družinski člani, še posebej očetje, so najbrž vplivali na to, kam so odšli njihovi sinovi, v katero vojaško formacijo, še posebej od jeseni 1943, ko so se pojavili slovenski domobranci in sta bili nasprotni si vojaški formaciji partizani in domobranci. Ivan Miklavčič

85 Pričevalec Franc Ravšelj je odšel na Koroško, bil je vrnjen in je preživel Teharje. Glejte Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2014, SCNR/PRIČ/02/2014, Pričevanje Franc Ravšelj, 25. 7. 2014; Jože Možina, DOK TVS, Pričevalci, Franc Ravšelj, 19. 1. 2016, https://4d.rtvslo.si/arhiv/pricevalci/174383185, pridobljeno 27. 12. 2018.

86 Nose, *II. udarni ali Rupnikov bataljon*, str. 132–135.

z Blok je bil star 17 let, ko je novembra 1943 odšel s skupino starejših fantov, da bi se prijavil k domobrancem. Zanj je oče želel, da odide k domobrancem, in ga zaupal tej skupini. »*Bilo nas je šest ali sedem. Oče me je zaupal sosedovemu: ´Naj gre z vami in pazite na našega fantička, da se mu kaj ne pripeti!´* « V Cerknici so bili potem sprejeti k domobrancem.[87]

Mobilizaciji v partizane v oktobru 1944 pa se ni izognil Vinko Janež iz Babnega Polja, takrat star 16 let. Tudi oče mu je velel, da se mora na vsako mobilizacijo odzvati. »*Prišel je poziv za pojt*[88] (za mobilizacijo, op. a.). *Oče je rekel: ´Od kogar dobiš poziv, tam moraš pojt.´ Kamor greš, tam boš sovražnik. Iz Babnega Polja smo šli trije. Eden, ki je imel kurja prsa, je bil oproščen, drugi pa je bil potrjen, tako kot jaz, vendar se je kmalu zmuznil. Jaz pa sem šel v 9. ljubljansko brigado II. bataljona.*«[89] V Ljubljanski brigadi je bil tudi D. P. z Blok, ki je k partizanom pristopil prostovoljno, kljub temu da je bil njegov stric pri vaških stražah in nato mobiliziran k partizanom ter je pozneje od tam dezertiral, se je sam prostovoljno odločil za vstop k partizanom in za boj proti okupatorju.[90]

Na Rakeku je potekala mobilizacija k domobrancem septembra 1944, decembra pa je ob umiku domobrancev iz Loške doline na Rakek hkrati z njimi odšlo tudi precej moških.[91] Med domobrance je 8. decembra 1944 vstopil tudi F. O. iz Loške doline. »*Približno trideset fantov je šlo iz Loške doline na Rakek. Šel sem, ker drugače bi me pa partizani mobilizirali. Iz Rakeka smo odšli v Ljubljano, kjer smo se nekaj mesecev urili za*

87 Tine Velikonja, »V ognju groze plapolam«, *Zaveza*, št. 4/1994, str. 38.

88 *Pojt* – oditi.

89 Marija Makarovič, *Babno Polje in njegovi ljudje*, str. 238, 239.

90 Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2015, SCNR/PRIČ/01/2015, Pričevanje D. P., 5. 1. 2015. Ob koncu vojne je ravno dopolnil 17 let. Pričevalec je ob objavi želel ostati anonimen, njegov naslov hrani SCNR.

91 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 205.

domobrance.«[92] Aprila 1945 je prišel v Cerknico na postojanko, v 48. četo kurirskega voda.[93] Zadnji poskus skupnega poziva Rupnika in Rösenerja za vstop v domobranstvo je bil 1. maja 1945. Kot prijavna mesta za podeželje so bile navedene vse domobranske postojanke.[94]

Zagotovo je bilo, kot poudarja zgodovinar Stane Okoliš, »*zbiranje ljudi za vojne formacije težavno opravilo*«. In nadaljuje: »*Na vseh straneh so se ljudje otepali rekrutacije, pa naj bo ta od kogar koli. Vsakdo se je rad držal svojega doma in imetja, kmečki ljudje pa še posebej. Narodnoosvobodilna ideja odpora proti okupatorju je bila za večino še najprivlačnejša, ker je bila upravičena in zgodovinsko utemeljena. Ko so ljudje spoznali ozadje v revoluciji, so se odvračali tudi od te.*«[95]

Po koncu vojne pa je bilo odločilno, v kateri vojaški formaciji je posameznik pričakal vojno. Domobranci so bili ob koncu vojne večinoma »obsojeni« na smrt. V prvih majskih dneh leta 1945 so odšli proti Koroški in bili potem v drugi polovici maja 1945 vrnjeni v Jugoslavijo, kjer so bili umorjeni. Zelo redki so ubežali vrnitvi v Jugoslavijo in si tako rešili življenje. Nekaterim, predvsem mladoletnim fantom, ki so dočakali amnestijo v koncentracijskih taboriščih Teharje, Šentvid, se vsem ni uspelo srečno vrniti na svoje domove, saj so bili usmrčeni nekje na poti domov. Z obravnavanega območja je bilo tako po vojni v letu 1945 usmrčenih nekaj čez 600 domobrancev.[96]

92 Multimedija SCNR, Arhiv pričevanj, 2014, SCNR/PRIČ/01/2014, Pričevanje F. O., 9. 5. 2014. Pričevalec je ob objavi želel ostati anonimen, njegov naslov hrani SCNR.

93 Prav tam.

94 Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 207.

95 Okoliš, »Ali se ne bi smeli upreti«, str. 91.

96 Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 82–156.

Sklep

Namen prispevka je predstaviti okoliščine, ki so ljudi vodile k vključevanju v vojaške enote med drugo svetovno vojno. Na podlagi zbranih pričevanj in drugih virov izhaja, da so bili vzroki kompleksni.

Na odločitev posameznika za pridružitev eni ali drugi vojaški strani je vplivala predvsem že njegova predvojna politična in družbena orientiranost oziroma usmeritev njegove družine. Odhod v partizane je bil na začetku vsesplošno sprejet, saj so ljudje večinoma iskreno verjeli v partizanski odpor proti okupatorju. Pozneje, konec julija 1942, pa so se začele ustanavljati vaške straže na celotnem obravnavanem območju, da bi preprečevale prost prehod partizanskih enot, ki so izvajale nasilje tudi nad civilnim prebivalstvom. Ponekod so morali posamezniki sprejeti orožje pod italijansko prisilo, sicer jim je grozila internacija ali likvidacija, drugod pa so vaške straže ustanovili prostovoljno in so civilisti poprijeli za orožje, da bi se ubranili pred partizanskimi likvidacijami in rekvizicijami, ki so jim grozile.

Iz zbranega gradiva še izhaja, da so obstajali tudi primeri posameznikov, ki so pristopili k vaški straži, ker so bili tam bolje preskrbljeni s hrano. Boljšo preskrbo s hrano in v zvezi z drugimi primarnimi človeškimi potrebami ter drugimi materialnimi dobrinami so bili deležni tudi vojaki v domobranskih enotah, veliko slabše pa vojaki v partizanskih. Zato so nekateri posamezniki rajši izbrali pristop k vaškim stražam in v domobranske enote kot pa k partizanom.

Nekateri posamezniki se najbrž ne bi pridružili ne eni ne drugi strani. Če pa je imel posameznik možnost izbire, je izbral glede na osebno prepričanje, drugače je moral sprejeti mobilizacijo v danem trenutku. Poudariti je treba, da je bil kar velik del vaških stražarjev po uničenju postojank mobiliziran

v partizanske enote, od koder so nato nekateri izmed njih zaradi strahu pred likvidacijo dezertirali. Izbira dezerterjev je bila pogosto edina – ali da jih Nemci pošljejo v internacijo ali da se pridružijo domobrancem. Za večino lahko rečemo, da so izbrali slednjo možnost.

Iz navedenega lahko zaključimo, da so možje in fantje v oborožene enote vstopali prisilno ali prostovoljno, a velikokrat je šlo tudi za nujo – »izbrati« eno ali drugo stran, torej zgolj za preživetje v danem trenutku.

Povzetek

Na podlagi zbranih pričevanj in drugih virov, ki se nanašajo na območje južne Notranjske, so v prispevku predstavljene okoliščine, ki so posameznike vodile k vključevanju v vojaške enote med drugo svetovno vojno.

Na odločitev posameznika za pridružitev eni ali drugi vojaški strani je vplivala predvsem že njegova predvojna politična in družbena orientiranost oziroma usmeritev njegove družine. Odhod v partizane je bil na začetku vsesplošno sprejet, saj so ljudje večinoma iskreno verjeli v partizanski odpor proti okupatorju. Konec julija 1942 so se začele ustanavljati vaške straže na celotnem obravnavanem območju. Sprva so bili člani vaških straž predvsem prostovoljci, šlo je za premožnejše in vplivnejše posameznike, ki jih je ogrožalo partizansko gibanje, jim jemalo dobrine in grozilo s smrtjo. Med njimi so bili tudi sorodniki žrtev, ki so jih povzročili partizani. Ponekod so morali posamezniki sprejeti orožje pod italijansko prisilo, sicer jim je grozila internacija ali likvidacija. Omeniti je treba, da so moštvo za vaške straže našli tudi med interniranci. Da so bili izpuščeni, je bil pogosto vzrok za vključitev v vaške streže. Nekatere je premagalo tudi pomanjkanje živeža, ki je bil

članom vaških straž zagotovljen, prav tako tudi plačilo. Boljše preskrbe s hrano in v zvezi z drugimi dobrinami so bili deležni tudi vojaki v domobranskih enotah, veliko slabše pa vojaki v partizanskih. Zato so nekateri posamezniki rajši izbrali pristop k vaškim stražam in v domobranske enote kot pa k partizanom. Poudariti je treba, da je bil kar velik del vaških stražarjev po uničenju postojank mobiliziran v partizanske enote, od koder so nato nekateri izmed njih zaradi strahu pred likvidacijo dezertirali. Izbira dezerterjev je bila pogosto edina – ali da jih Nemci pošljejo v internacijo ali da se pridružijo domobrancem. Za večino lahko rečemo, da so izbrali slednjo možnost.

Nekateri posamezniki se najbrž ne bi pridružili ne eni ne drugi strani. Če pa je imel posameznik možnost izbire, je izbral glede na osebno prepričanje, drugače je moral sprejeti mobilizacijo v danem trenutku.

To Be a Partisan, Village Guard or Home Guard

Summary

Based on collected testimonies and other sources connected with the area of the southern Notranjska region, the article presents the circumstances that led individuals to join military units during the Second World War.

An individual's decision to join one or the other military side was primarily influenced by his and his family's pre-war political and social orientation. Joining the Partisans was initially widely accepted, since most people sincerely believed in the Partisan resistance against the occupier. At the end of July 1942, Village Guards began being formed in the entire analysed area. The initial Village Guard members were mainly volunteers, who were wealthier and more influential individuals jeopardised by the Partisan movement, which took their goods and made death threats. Among them were also the relatives of casualties caused by the Partisans. In some places, individuals were forced to take up arms because the Italians forced them to; if they did not, they faced internment or liquidation. Candidates for Village Guards were also found among internees. Their release was often their reason for joining the Village Guards. Some also joined because they lacked food or money, both of which they were guaranteed to receive if they joined the Village Guards. A better food supply and other goods were available also to soldiers in Home Guard units, but not to soldiers in Partisan units. This is another reason why some individuals chose to join the Village Guards or the units of the Home Guard

instead of the Partisans. It needs to be stressed that many Village Guard members were mobilised into Partisan units after the destruction of their outposts; some of them then deserted these units out of fear of liquidation. The deserters often had only two options: either be sent to internment by the Germans or join the Home Guard. The majority chose the latter.

Some individuals would have likely joined neither one side nor the other. But if they could choose, they made their choice based on personal beliefs; if not, they had to accept mobilisation in the given moment.